

Σημείωμα

Αναζητώντας τα αίτια της ελληνικής «δυσανεξίας» προς τον Φιλελευθερισμό – Περίληψη

Μπουζούκας Δημήτριος

1. Η εισήγηση προσπαθεί να ανιχνεύσει τα αίτια της ελληνικής «δυσανεξίας» προς τον Φιλελευθερισμό, ήτοι της ευρέως διαδεδομένης αυτόματης αδιαφορίας ή αντίδρασης προς τις Φιλελεύθερες προτεραιότητες στην πορεία του Χριστιανισμού στον ελλαδικό χώρο.
2. Κατ' αρχάς, αξιολογούνται οι όψεις του πολυθεϊστικού παγανισμού και του Εβραϊσμού που άγουν προς αντι-φιλελεύθερες προτεραιότητες. Έπειτα αναδεικνύονται οι νεωτερισμοί του πρωταρχικού Χριστιανικού Οράματος, όπως αυτές συνάγονται από την Καινή Διαθήκη, οι οποίοι διαπιστώνονται συνάδουσες προς τις Φιλελεύθερες προτεραιότητες. Η προσέγγιση μου του πρωταρχικού Χριστιανισμού ακολουθεί αυτές των G. W. F. Hegel και Carl Jung.
3. Στη συνέχεια, εντοπίζονται οι αποκλίσεις από το πρωταρχικό Χριστιανικό Όραμα προς αντι-φιλελεύθερες κατευθύνσεις, οι οποίες πότισαν τον ελληνικό ψυχισμό. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην Εικονομαχία (8ος – 9ος αιώνας μ.Χ.) και στη θεολογική διαμάχη Βαρλαάμ Καλαβρού – Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά (14ος αιώνας).
4. Έπειτα, τονίζεται ότι ο Δυτικός κόσμος είχε την ευκαιρία να επαναξιολογήσει το Χριστιανικό όραμα με αφορμή τη Μεταρρύθμιση (1517 – 1648 μ.Χ.), αλλά και την αντι-θεολογική σκέψη, σε αντίθεση με τον ελλαδικό χώρο, ο οποίος έμεινε μακριά από θεολογικές ζυμώσεις.
5. Τέλος, διαπιστώνεται ότι ο νέος ελληνικός ψυχισμός είναι βεβαρημένος από την κληρονομιά της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία οδήγησε το πρωταρχικό Χριστιανικό Όραμα μακριά από τις ρίζες του, προς αντι-φιλελεύθερες κατευθύνσεις.
6. Η πρόταση της εισήγησης είναι να γίνει δεκτό ότι το ελληνικό συλλογικό ασυνείδητο ήταν και είναι δικαιοδοσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Επιβάλλεται να συνειδητοποιηθεί η εμμονή στον αυστηρά εκκοσμικευμένο Φιλελευθερισμό παραχωρεί τη δικαιοδοσία αυτή. Για την Ελλάδα, είναι αναγκαίος ένας Λούθηρος. Οι Φιλελεύθεροι πρέπει να σκεφθούν μήπως ήρθε η ώρα να αφήσουν τα εγχειρίδια οικονομικών και να καταπιαστούν με τη Βίβλο. Η Εκκλησία πρέπει να προκληθεί σε μάχη στο γήπεδό της, ήτοι στο πεδίο της Θεολογίας.

Είναι σημαντική βοήθεια ότι μια τέτοια προσπάθεια δεν έρχεται σε ρήξη με τα θεμέλια της νέας ελληνικής ταυτότητας: αντίθετα, το πρωταρχικό Χριστιανικό

όραμα είναι γραμμένο στα ελληνικά. Είναι ελληνικό και μπορεί να επαναδιακηρυχθεί από τους Έλληνες.

Αναζητώντας τα αίτια της ελληνικής «δυσανεξίας» προς τον Φιλελευθερισμό

Αθήνα, 2.1.2018

Επιμέλεια: Μπουζούκας Δημήτριος

1. Είμαστε Φιλελεύθεροι. Όσες διαφωνίες και αν έχουμε μεταξύ μας, δύο προτεραιότητες είναι σταθερές:

α. η προτεραιότητα του ατόμου έναντι της κοινότητας,

β. η προτεραιότητα του Λόγου έναντι του συναισθήματος.

2. Επιπλέον, ο Φιλελευθερισμός για μας δεν είναι απλώς μια άποψη σαν τις άλλες. Δεν προσιδιάζει λ.χ. με την άποψη που έχουμε για τα ρούχα, μας αρέσει εκείνο ή το άλλο ρούχο. Είναι για μας στάση ζωής. Πονάμε από την αδιαφορία των συμπολιτών μας προς τις φιλελεύθερες προτεραιότητες. Έχουμε βαθιά πεποίθηση ότι είναι αληθείς και θα βοηθήσουν στην πράξη τη Χώρα μας να προοδεύσει. Ο Φιλελευθερισμός, όμως, όπως καλά γνωρίζουμε, από ιδρύσεως του ελληνικού Κράτους δεν έχει βρει ιδιαίτερα ένθερμη αποδοχή. Απέναντι στο γεγονός αυτό οι Φιλελεύθεροι ρίχτηκαν με τόλμη και πάθος στη μάχη των ιδεών, μαχόμενοι τις αντιφιλελεύθερες ιδέες με αυτό που ξέρουν καλά: το φως του ορθού Λόγου. Σφιχτά επιχειρήματα, ολόπλευρες αναλύσεις. Ωστόσο κάτι στην Ελλάδα εξακολουθεί να ανθίσταται και αδιαφορεί για τα επιχειρήματα, ίσως, υποθέτω, διότι έχει τις ρίζες του σε κάτι ισχυρότερο. Φαίνεται να υφίσταται μια ελληνική «δυσανεξία» προς τον Φιλελευθερισμό. Με τον όρο αυτόν θέλω μεταφορικά να δηλώσω αυτήν την έμφυτη αδιαφορία ή αντίδραση προς τις φιλελεύθερες προτεραιότητες που απλώνεται σε μεγάλα τμήματα του ελληνικού λαού.

3. Για να εξηγηθεί αυτή η «δυσανεξία», ο Στέλιος Ράμφος αναζητεί τα αίτια στην ιστορία μας, με σημείο καμπής το Βυζάντιο. Ειδικότερα υποστηρίζει ότι το πρόβλημα ξεκινά από πολύ παλιά, από τον 11ο - 12ο αιώνα, όταν στην Ευρώπη άρχισε να διαμορφώνεται ένα καινούργιο κλίμα το οποίο έδειχνε προς κάποια Αναγέννηση και άρχισε να διαπλάθεται η ατομική οντότητα των ανθρώπων. Το ίδιο σκίρτημα και ενδιαφέρον είχε αρχίσει και στη βυζαντινή Ανατολή (Βλ. ιδίως τον Μ. Ψελλό), με τη διαφορά ότι εδώ δεν μπόρεσε να ολοκληρωθεί, ενώ στη Δύση πήρε το δρόμο του και πήγε στην Αναγέννηση, στους νεότερους χρόνους, διαμορφώνοντας το ώριμο άτομο. Αυτό είναι το γενικό σχήμα μέσα από οποίο

διαβάζει ο κ. Ράμφος μια καθυστέρηση που δεν ισχύει μόνο για την Ελλάδα, αλλά που ισχύει ως πρόβλημα και για άλλες χώρες ορθόδοξης πνευματικότητας, όπως η Ρωσία και οι υπόλοιποι Βαλκάνιοι Λαοί, οι Σέρβοι, Βούλγαροι, Ρουμάνοι, αλλά και οι χώρες της Εγγύς Ανατολής, λαοί οι οποίοι δεν μπόρεσαν ποτέ να δουν ή να φτάσουν σε μια ώριμη ατομικότητα, αλλά έμειναν καθηλωμένοι σε ομαδικά σχήματα και απολυταρχικά πολιτεύματα. Το τελευταίο χτύπημα έρχεται για τον κ. Ράμπο τον 14ο αιώνα, όταν αποκλείσαμε την αξία της λογικής. Όταν τελείωσαν οι ησυχαστικές έριδες, ταυτοχρόνως αποφασίστηκε ότι δεν μπορεί ο άνθρωπος να πλησιάσει τον Θεό και με τη λογική του αλλά μόνον αποφαιτικά, ενώ στην Ευρώπη και τα δύο είχαν γίνει δεκτά.

4. Συντάσσομαι την προσέγγιση του κ. Ράμφου, την οποία θέλω να επεκτείνω. Όχι τυχαία ο κ. Ράμφος αναζητά τις ρίζες του προβλήματος σε χριστιανικές θρησκευτικές έριδες. Η πορεία του Χριστιανισμού είναι στενά συνδεδεμένη με την πορεία του Δυτικού Κόσμου στο σύνολό του.¹ Στην ίδια γραμμή θα κινηθώ και εγώ και θα επιστρατεύσω ρητά την έννοια του συλλογικού ασυνειδήτου του ελβετού ψυχαναλυτή Carl Jung, το οποίο καθορίζει την *a priori* ψυχική δομή του ατόμου, του Κράτους, αλλά και του Κόσμου σε ποικίλες διαβαθμίσεις. Το συλλογικό ασυνείδητο εκφράζεται με αρχέτυπα σε θρησκευτικές και μυθολογικές παραστάσεις. Η αποδοχή της έννοιας του συλλογικού ασυνειδήτου σημαίνει ότι οφείλουμε να αναζητήσουμε τις ασυνείδητες έσχατες αξιακές προτιμήσεις των ατόμων στη θεολογία και τις θρησκευτικές παραστάσεις που αυτή τροφοδοτεί. Άρα, η ασυνείδητη αδιαφορία ή αντίδραση των Ελλήνων στις φιλελεύθερες προτεραιότητες πρέπει να έχει την αντιστοιχία της σε θεολογικές παραστάσεις και πεποιθήσεις.

5. Αυτή είναι η υπόθεση που θέλω να κάνω με την παρούσα εισήγηση. Αυτό που προτείνω είναι να εντοπίσουμε στην εξέλιξη της χριστιανικής θρησκείας και θεολογίας στον ελλαδικό χώρο τα στοιχεία εκείνα που διαμορφώνουν τις έμφυτες αντιφιλελεύθερες προδιαθέσεις των Ελλήνων. Σκοπός της εισήγησης δεν είναι ασφαλώς η απόδειξη της υπόθεσης αυτής, αλλά να θέσει στην κρίση σας μόνον το εάν έχει κάποιο ενδιαφέρον να ερευνηθεί εγγύτερα.

6. Ξεκινώ, λοιπόν, με την έλευση του Χριστιανισμού. Στην έλευση του Χριστιανισμού μπορούμε να βρούμε στοιχεία που διαμορφώνουν τις φιλελεύθερες προτεραιότητες. Γι' αυτό άλλωστε ο Φιλελευθερισμός τελικά άνθισε σε χριστιανικές χώρες. Βεβαίως στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες δεν βρίσκουμε έναν χριστιανισμό, αλλά πολλούς χριστιανισμούς. Ανάμεσα σ' αυτούς θα προσπαθήσω να καταγράψω τις κύριες αλλαγές που φέρει η έλευση του Ιησού έναντι αφενός του

¹ Για την απόδειξη της θέσεως αυτής βλ. Carl Jung, *Aion*

πολυθεϊστικού παγανισμού και αφετέρου του εβραϊσμού, προς την κατεύθυνση των φιλελεύθερων αξιακών προτεραιοτήτων.

7. Όσον αφορά τον πολυθεϊστικό παγανισμό: Στην Αρχαία Ελλάδα η θρησκεία ήταν άμεσα συνδεδεμένη με την πόλη-κράτος. Ήταν ένα είδος πλαισίου στο οποίο εντάσσονταν όλες οι εκδηλώσεις του βίου των πολιτών, όπως οι γιορτές, οι τέχνες κι η οικογενειακή ζωή.² Είναι χαρακτηριστικό ότι κάθε πόλη είχε τους δικούς της θεούς, οι οποίοι διέφεραν από αυτούς των άλλων πόλεων. Μάλιστα, το δωδεκάθεο, του οποίου η λατρεία είχε σταδιακά επικρατήσει στις περισσότερες πόλεις κράτη, ήταν διαφορετικό σε κάθε πόλη. Έτσι, όποιος έδειχνε ασέβεια στους θεούς της πόλης, μπορούσε να θεωρηθεί απειλή για την ενότητά της και γι' αυτό μπορούσε να καταδικαστεί ακόμη και σε θάνατο.³

Την εποχή που εμφανίσθηκε ο Ιησούς στην Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία επισήμως υπήρχε ανεξιθρησκία. Επικρατεί ευρύς θρησκευτικός συγκρητισμός. Το πλήθος των θεοτήτων ανταποκρίνεται σε μερικές όψεις της ανθρώπινης ζωής, ιδίως στα ανθρώπινα πάθη (λ.χ. Έρως και Αφροδίτη για τον έρωτα) και οι σχετικές θεότητες θεωρούνται μεταφράσιμες, π.χ. ο ελληνικός Ερμής θεωρείται ότι είναι ο αιγυπτιακός Θωθ και αντιστρόφως. Ενωτικό στοιχείο των πολυθεϊστικών αυτών αμαγαλμάτων ήταν οι δημόσιες θρησκευτικές τελετές, στις οποίες μετείχαν οι κάτοικοι των πόλεων. Ο δε αυτοκράτορας Αύγουστος προκειμένου να ενισχύσει έτι περαιτέρω την ενότητα της αυτοκρατορίας καθιέρωσε επίσημη κρατική λατρεία που θα αποτελούσε το συνεκτικό δεσμό όλων των θρησκειών. Η λατρεία αυτή περιελάμβανε την απόδοση τιμών στο θεό-αυτοκράτορα και τη θεά-Ρώμη και ήταν υποχρεωτική για όλους, καθώς θεωρούνταν σύμβολο ενότητας των κατοίκων των επαρχιών της πολυεθνικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας κι εγγυόταν την πίστη τους στην κεντρική εξουσία. Οι υπόλοιπες λατρείες δε θα αντικαθιστούνταν απ' αυτή, αλλά θα συμπληρώνονταν.

Ήδη από το γενικότατο αυτό σχήμα φαίνονται ορισμένες αντιφιλελεύθερες τάσεις του αρχαίου παγανισμού:

A. Η σύνδεση των θεοτήτων με τις πόλεις, όπως ιδίως διαφαίνεται στις δημόσιες θρησκευτικές τελετές στις οποίες μετέχουν οι πολίτες, φανερώνει την προτεραιότητα της πόλεως αρχικά⁴ και του ρωμαϊκού Κράτους στη συνέχεια. Άλλωστε στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δεν αμφισβητείται το

² Χρήστου Παναγιώτης, Ελληνική Πατρολογία, Εισαγωγή, Θεσσαλονίκη 2010, τ. 1, σ. 48.

³ Τέτοια κατηγορία αντιμετώπισε π.χ. ο Σωκράτης.

⁴ Βλ. και στην Πολιτεία στην οποία ο Πλάτων προτιμά να ξεκινήσει την πραγμάτευση της Δικαιοσύνης με μονάδα μέτρησης την Πόλη και όχι τις δίκαιες πράξεις μεμονωμένων ατόμων.

δικαίωμα του Κράτους να επεμβαίνει στη θρησκευτική ζωή των πολιτών, ακόμη και στην περίπτωση που πάντως επιλέγει την ανεξιθρησκία.⁵

Β. Το πλήθος των θεοτήτων που εκφράζουν μερικότερες όψεις της ζωής δηλώνει την υποταγή του ατόμου στις μερικότερες αυτές όψεις, χωρίς τη δυνατότητα έλλογης κυριαρχίας επί όλων των τάσεων αυτών. Το Όλον της ζωής δεν κυριαρχεί και δεν διαφοροποιείται σαφώς από τις μερικές της όψεις. Επομένως δεν υφίσταται σαφής κυριαρχία του Λόγου, έναντι του συναισθήματος που εκφράζει την κυριαρχία της μερικότητας.

Γ. Κυριαρχεί η αντίληψη ότι οι θεοί είναι χωριστοί από τους ανθρώπους. Το άτομο, επομένως, είναι έρμαιο της θεϊκής βουλήσεως και αναλώσιμο, ενώ δεν αντιμετωπίζει θεωρητικά προσκόμματα ο διαχωρισμός των ανθρώπων σε «ανθρώπους» και «πράγματα» (δούλους).

8. Σχετικές αντιφιλελεύθερες τάσεις βρίσκουμε και σε μια μειοψηφική ομάδα εντός της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, τους Εβραίους. Ασφαλώς, οι Εβραίοι έχουν ήδη υψωθεί επαρκώς στην ιδέα του Παντοδύναμου μοναδικού Θεού, επομένως έχουν ήδη προχωρήσει στην ιδέα της κυριαρχίας του Θεϊκού πληρωματικού Λόγου επί των μερικών όψεων της ζωής, σε αντίθεση με τους πολυθεϊστές συγχρόνους τους. Άρα έχουν ήδη αναγνωρίσει την κυριαρχία του Λόγου έναντι του συναισθήματος.

Ωστόσο, στην Παλαιά Διαθήκη η μονάδα αναφοράς είναι ο λαός του Ισραήλ. Αυτός είναι ο εκλεκτός του Κυρίου. Ο Θεός οδηγεί συλλογικά τον λαό του Ισραήλ από την αιγυπτιακή αιχμαλωσία στην Γη της Επαγγελίας. Σ' αυτόν ο Θεός παραδίδει το Torah δια του Μωυσέως. Ο λαός του Ισραήλ τιμωρείται συλλογικά και η ηθική του κατάπτωση αξιολογείται συλλογικά. Γι' αυτό λ.χ. τιμωρήθηκε με την βαβυλωνιακή εξορία. Στο λαό του Ισραήλ απευθύνονται οι προφήτες και αξιολογούν την κατάστασή του. Βλέπουμε λοιπόν και στην εβραϊκή θεολογία την προτεραιότητα της κοινότητας έναντι του ατόμου.

Επιπλέον, στην Εβραϊκή παράδοση υφίσταται ένα ισχυρό ιερατείο, το οποίο είναι υπεύθυνο για την πνευματική καθοδήγηση των ισραηλιτών. Μάλιστα, στο Λευιτικόν ο Θεός ορίζει ότι πρέπει να τελούνται δημόσιες θυσίες ζώων, τις οποίες μέρος της χριστιανικής θεολογίας ερμηνεύει ως προσωρινή άφεση αμαρτιών, προμηνύοντας την τέλεια και πλήρη θυσία του Ιησού.

Τέλος, ο Θεός αντιμετωπίζεται ως χωριστός από τον άνθρωπο. Ο άνθρωπος βρίσκεται στη γη και ο Θεός στον ουρανό. Η απεραντοσύνη του Θεού δεν χωρά σε οτιδήποτε γήινο, εξ ου και η απαγόρευση της κατασκευής ειδώλων στις δέκα εντολές.

⁵ MacMullen Ramsay, *Paganism in the Roman Empire*, Yale 1981, σ. 95 - 110.

9. Ο Ιησούς φέρει σημαντικές αλλαγές τόσο έναντι του πολυθεϊσμού, όσο και έναντι του Εβραϊσμού. Η ερμηνεία που δίνω στον πρώιμο Χριστιανισμό εμπνέεται από τις αναλύσεις του γερμανού φιλοσόφου G. W. F. Hegel⁶ και του ψυχαναλυτή Carl G. Jung.⁷

Σε σχέση με τη θεματική μας, ένα από τα βασικά στοιχεία που διαφοροποιούν τον Ιησού από την προφητική παράδοση της Παλαιάς Διαθήκης είναι ότι ο Ιησούς δεν απευθύνεται στο λαό του Ισραήλ συλλογικά, αλλά στην ψυχή του κάθε ατόμου χωριστά. Ο καθένας είναι υπεύθυνος για την σωτηρία της ψυχής του.⁸ Ο Ιησούς δεν αναφέρεται καθόλου στην πολιτική οργάνωση του Ισραήλ, ενώ ματαιώνει οποιαδήποτε ελπίδα των πιστών του ότι συνάδει με τις προδεδομένες αντιλήψεις για τον εβραϊκό Μεσσία, ο οποίος αναμένετο να είναι βασιλέας – πολεμιστής. Εδώ λοιπόν φαίνεται η πρώτη επιλογή της προτεραιότητας του ατόμου έναντι της κοινότητας.

Περαιτέρω, ο Ιησούς καταφέρεται οργισμένα απέναντι στο οργανωμένο Ιερατείο των Εβραίων, ιδίως προς την ομάδα των Φαρισαίων. Ο Ιησούς δεν φαίνεται να δείχνει καμιά πρόθεση οργάνωσης ιερατείου ή θρησκείας με συγκεκριμένο ιερό βιβλίο (ο Ιησούς δεν έγραψε τίποτα). Εδώ λοιπόν διαφαίνεται μια δυσπιστία του Ιησού απέναντι στις κεντρικές θρησκευτικές οργανώσεις.

Ακόμη, ο Ιησούς διαρκώς επιλέγει να ομιλεί με αινιγματικές εκφράσεις και παραβολές, οι οποίες ασφαλώς απαιτούν μέγιστη περίσκεψη για να κατανοηθούν.

⁶ Βλ. ιδίως τις διαλέξεις του Χέγκελ για τη φιλοσοφία της Θρησκείας.

⁷ Βλ. ιδίως τα κείμενα

⁸ Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιον 25:31-46: «Και όταν έρθει ο Υιός του ανθρώπου μέσα στη δόξα του, και όλοι οι άγιοι άγγελοι μαζί του, τότε θα καθίσει επάνω στον θρόνο της δόξας του. Και μπροστά του θα συγκεντρωθούν όλα τα έθνη. Και θα τους χωρίσει από αναμεταξύ τους, όπως ο ποιμένας χωρίζει τα πρόβατα από τα ερίφια. Και τα μεν πρόβατα θα τα στήσει από τα δεξιά του, ενώ τα ερίφια από τα αριστερά. Τότε, ο βασιλιάς θα πει σ' αυτούς που θα είναι από τα δεξιά του: **Ελάτε, οι ευλογημένοι του Πατέρα μου, κληρονομήστε τη βασιλεία, που είναι ετοιμασμένη σε σας από τη δημιουργία του κόσμου. επειδή, πείνασα, και μου δώσατε να φάω. διψασα και μου δώσατε να πιω. ξένος ήμουν, και με φιλοξενήσατε. γυμνός ήμουν, και με ντύσατε. ασθένησα, και με επισκεφθήκατε. σε φυλακή ήμουν, και ήρθατε σε μένα.** Τότε, οι δίκαιοι θα του απαντήσουν, λέγοντας: Κύριε, πότε σε είδαμε να πεινάς, και σε θρέψαμε; Ή, να διψάς, και σου δώσαμε να πεις; Και πότε σε είδαμε ξένον, και σε φιλοξενήσαμε; Ή, γυμνόν, και σε ντύσαμε; Και πότε σε είδαμε ασθενή ή σε φυλακή, και ήρθαμε σε σένα; Και απαντώντας ο βασιλιάς, θα τους πει: Σας διαβεβαιώνω, καθόσον το αυτό κάνατε σε έναν από τούτους τούς ελάχιστους αδελφούς μου, το κάνατε σε μένα. Τότε, θα πει και σ' εκείνους που θα είναι από τα αριστερά: Πηγαίνετε από μένα, οι καταραμένοι, στην αιώνια φωτιά, που είναι ετοιμασμένη για τον διάβολο και για τους αγγέλους του. Επειδή, πείνασα, και δεν μου δώσατε να φάω. διψασα και δεν μου δώσατε να πιω. ξένος ήμουν, και δεν με φιλοξενήσατε. γυμνός, και δεν με ντύσατε. ασθενής και σε φυλακή, και δεν με επισκεφθήκατε. Τότε, θα του απαντήσουν κι αυτοί, λέγοντας: Κύριε, πότε σε είδαμε να πεινάς ή να διψάς ή ξένον ή γυμνό ή ασθενή ή σε φυλακή, και δεν σε υπηρετήσαμε; Τότε, θα τους απαντήσει, λέγοντας: Σας διαβεβαιώνω, καθόσον δεν το κάνατε αυτό σε έναν από τούτους τούς ελάχιστους, δεν το κάνατε ούτε σε μένα. Και θα αποχωρήσουν, αυτοί μεν σε αιώνια κόλαση. ενώ οι δίκαιοι σε αιώνια ζωή.»

Σε κανένα σημείο ο Ιησούς δεν αντιδιαστέλλει την πίστη από τη γνώση, όπως θα γίνει αργότερα στην εκκλησιαστική ιστορία. Ο Ιησούς μάλιστα αμφισβητεί ότι όλοι οι άνθρωποι είναι σε θέση να τις κατανοήσουν τα μυστήρια της βασιλείας των ουρανών. Στο Κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο κεφ. 13 στοιχ. 10 - 14 αναφέρεται ότι: *«Και καθώς οι μαθητές του ήρθαν κοντά του, του είπαν: Γιατί τους μιλάς με παραβολές; Και εκείνος, απαντώντας, είπε σ' αυτούς: Επειδή, σε σας δόθηκε να γνωρίσετε τα μυστήρια της βασιλείας των ουρανών, σ' εκείνους όμως δεν δόθηκε. (...) Γι' αυτό τους μιλάω με παραβολές, επειδή βλέποντας δεν βλέπουν, και ακούοντας δεν ακούν, ούτε καταλαβαίνουν.»* Πρέπει βέβαια να τονισθεί ότι ο Ιησούς προτάσσει την Ηρακλείτεια σύλληψη του Λόγου έναντι της Αριστοτελικής, ήτοι τονίζει την ανάγκη σύλληψης της ταυτότητας των αντιθέτων έναντι της διαφοράς τους, την οποία τονίζει ο Αριστοτέλης.

Τέλος, το γεγονός ότι ο Ιησούς θεωρείται η ενσάρκωση του Θεού κλείνει το χάσμα ανάμεσα στον Θεό και τον Άνθρωπο, που υπήρχε στην Παλαιά Διαθήκη αλλά και στον παγανισμό, με αποτέλεσμα να αναδύεται η ιερότητα καθενός ανθρώπου ως ατόμου, διότι έχει μέσα του το Θεό. Όλοι είμαστε παιδιά του Θεού για τον Χριστιανισμό, σύλληψη η οποία βρίσκεται στη βάση της ιδέας της ισότητας ενώπιον του Νόμου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ανθρωπότητα θεωρείται ιερή σε κάθε άτομο. Από εδώ πηγάζει η σύλληψη της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, λόγω της οποίας σήμερα απαγορεύεται η δουλεία. Ταυτόχρονα, η στενότερη σύνδεση του Ανθρώπου με το Θεό καθαγιαίνει το Σώμα και την Ύλη, η οποία μέχρι τότε συλλαμβάνονταν σε αντιδιαστολή μόνον προς το Πνεύμα.

10. Στους πρώτους Χριστιανικούς αιώνες οι ανωτέρω νεωτερισμοί εμφανίζονται με ποικίλες διαβαθμίσεις στις εκάστοτε χριστιανικές κοινότητες. Δεν υφίσταται ακόμη κεντρικά οργανωμένη Εκκλησία, αλλά πληθώρα χριστιανικών κοινοτήτων, οι οποίες αναπτύσσουν διαφορετικές αντιλήψεις για τον Ιησού. Ο Ιησούς διατηρεί την ανθρωπινή του φύση, όπως φαίνεται σε τοιχογραφίες στις χριστιανικές κατακόμβες, όπου εμφανίζεται με νεανικό ρωμαϊκό πρόσωπο, χωρίς γένια, με κοντά μαλλιά, ως ο Καλός Ποιμένας. Μάλιστα, η πιο διαδεδομένη αντίληψη φαίνεται να ήταν ότι ο Ιησούς ήταν απεσταλμένος του Θεού. Δεν έχει ακόμη επικρατήσει πλήρως η ιδέα ότι ο Ιησούς ήταν Θεός.⁹

⁹ Larry Hurtado, *Lord Jesus Christ: Devotion to Jesus in Earliest Christianity*, (Eerdmans, 2005), p. 204.

Jesus in the Catacombs of Rome. 3rd-century fresco from the [Catacomb of Callixtus](#) of Christ as the [Good Shepherd](#).

Οι πρώτοι Χριστιανοί αρνούνται να αναγνωρίσουν τον αυτοκράτορα ως Θεό, ενώ δεν συμμετέχουν στις δημόσιες παγανιστικές τελετές, γι' αυτό και υπέστησαν διωγμούς από τους Ρωμαίους, ως στοιχεία που διαταράσσουν την ενότητα της Αυτοκρατορίας. Εδώ φαίνεται η προτεραιότητα των πρώτων Χριστιανών στο άτομο, το οποίο καλείται να αποστασιοποιηθεί κριτικά από την κοινότητα, να αφοσιωθεί στον Λόγο του Θεού και να παραμείνει πιστός στον εαυτό του και στο Θεό μέχρι και το μαρτύριο.

Τέλος, οι πρώτοι Χριστιανοί δεν φαίνεται να διαχωρίζουν αυστηρά την Πίστη από τη Γνώση. Αυτό φαίνεται ιδίως στους γνωστικούς Χριστιανούς, ιδίως εκείνους της σχολής του Βαλεντίνου και του Βασιλίδη. Αυτοί προσπάθησαν να αναπτύξουν ένα συνεκτικό φιλοσοφικό σύστημα κατανόησης του Ιησού, ενδεδυμένο με μυθικές διηγήσεις, το οποίο δεν θεωρούσαν κλειστό, αλλά αντίθετα, ήταν ανοιχτό σε ανάπτυξη και αμφισβήτηση με βάση την εμπειρία του κάθε πιστού. Γι' αυτούς πρέπει κανείς να γνωρίσει τον Ιησού, γι' αυτό και η θρησκευτική εμπειρία ονομαζόταν «Γνώσις».

11. Με τους αιώνες, ωστόσο, αναπτύσσεται ισχυρή κεντρική Εκκλησία, η οποία με Οικουμενικές Συνόδους συγκροτεί σταδιακά το εκκλησιαστικό δόγμα και εκτοπίζει τις διαφορετικές απόψεις ως αιρέσεις. Η ομοδοξία γίνεται απαραίτητη προϋπόθεση της χριστιανικής ταυτότητας.

Εδώ λοιπόν έχουμε την πρώτη σαφή απομάκρυνση από τις φιλελεύθερες προτεραιότητες, για τις οποίες η ελευθερία του Λόγου είναι απαραίτητη προϋπόθεση της ελευθερίας του ατόμου.

12. Επιπλέον, οι γνωστικοί Χριστιανοί καταδικάζονται ως αιρετικοί¹⁰ και το εγχείρημα της σύνθεσης της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας με τον Χριστιανισμό δεν εμπεδώνεται με τον τρόπο που επιθυμούσαν οι Καππαδόκες Πατέρες τον 4^ο αιώνα μ.Χ. (ιδίως ο Μ. Βασίλειος και ο Γρηγόριος ο Θεολόγος).

Αντίθετα, φαίνεται σταδιακά:

A. Να επικρατεί ο διαχωρισμός Πίστης και Γνώσης. Η Πίστη και η Γνώση είναι χωριστά πράγματα, κατακτώνται με διαφορετικούς τρόπους και μπορεί να έλθουν μεταξύ τους σε σύγκρουση, οπότε ο πιστός καλείται να επιλέξει τη Γνώση ή την Πίστη.

B. Να επικρατεί η κυριολεκτική ανάγνωση της Γραφής. Η σταύρωση και η ανάσταση δεν εκλαμβάνονται ως συμβολικές παραστάσεις που ανταποκρίνονται σε ψυχικές κατάστάσεις του ανθρώπου, αλλά μόνον ως ιστορικά γεγονότα. Έτσι, δεν τονίζεται επαρκώς η ανάγκη μετοχής του ανθρώπου στο θείο δράμα και τα εκκλησιαστικά τυπικά σταδιακά αυτονομούνται, γίνονται μηχανικές εθιμοτυπίες αποκομμένες από το συμβολισμό τους.

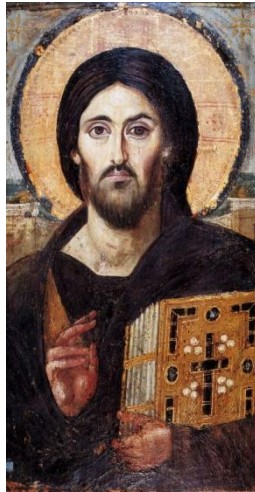
Γ. Να υποτιμάται η αξία της θεωρίας. Περισσότερο έχει σημασία να προβαίνει κανείς σε ηθικές πράξεις, παρά να κατανοήσει τις Γραφές. Η ηθική πράξη γίνεται η μονάδα μέτρησης της αξίας της Χριστιανικής πίστεως.

13. Οι εξελίξεις αυτές αφαίρεσαν τη ζωντάνια του αρχικού χριστιανικού οράματος.

Παρά την ισχυρή καταδίκη του παγανισμού, ο παγανιστικός τρόπος της θρησκευτικής εμπειρίας επανήλθε με τον πολλαπλασιασμό των εκκλησιαστικών τυπικών, τα οποία έχαναν ολοένα και περισσότερο τον συμβολικό τους χαρακτήρα.

Περαιτέρω, ο Ιησούς χάνει τον ανθρώπινό του χαρακτήρα και γίνεται ο Παντοκράτωρ, ο οποίος δεσπόζει στον τρούλο των βυζαντινών βασιλικών. Ενισχύεται δηλαδή η ιδέα του Θεού της Παλαιάς Διαθήκης, ο οποίος είναι χωριστός από τον Άνθρωπο, παντοδύναμος και βασιλιάς της Κτίσης. Ελαττώνεται δηλαδή η ισχύς του μηνύματος της Ενσαρκώσεως, το οποίο απετέλεσε, όπως προελέχθη, τη βάση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Εξάλλου, ο εκ νέου διαχωρισμός του «Υψηλού» Θεού και του «Χαμηλού» Ανθρώπου ανανεώνει την υποτίμηση του Σώματος από τη σκοπιά μιας εσφαλμένης έννοιας του Πνεύματος.

¹⁰ Βλ. το έργο του Ειρηναίου

The oldest known icon of Christ Pantocrator, encaustic on panel (Saint Catherine's Monastery, Mt. Sinai) 6th Century.

14. Η θρησκευτική διαμάχη της Εικονομαχίας (8^{ος} – 9^{ος} αιώνας μ.Χ.) φανερώνει την υφέρπουσα παθολογία του ανατολικού Χριστιανισμού. Το ξύλο και τα χρώματα των εικόνων λατρεύονται ως θαυματουργά, όπως τα μαγικά φυλαχτά των παλαιών παγανιστών. Οι εικονόφιλοι θεολόγοι υπερασπίστηκαν μεν το ορθό νόημα των Εικόνων ως συμβόλων¹¹, αλλά το επικρατούν λαϊκό αίσθημα δεν αναγνώριζε πια ευχερώς τις εικόνες ως σύμβολα. Ο Παπαρρηγόπουλος γράφει ότι τα εικονομαχικά συγγραφικά έργα «εξηφανίσθησαν υπό της θρησκομανίας της βραδύτερον θριαμβευσάσης αντιπάλου μερίδος».¹²

Άρα, λοιπόν, έχουμε σταδιακά την επανάκαμψη παγανιστικών αντιλήψεων για τη θρησκευτικότητα και της αντίληψης του Θεού ως χωριστού μόνον από τον Άνθρωπο, εγγύτερα δηλαδή στο Θεό της Παλαιάς Διαθήκης.

15. Για το Βυζάντιο, η πορεία αυτή όχι μόνον δεν ανακόπτεται, αλλά αργότερα ενισχύεται έτι περαιτέρω η διάκριση Πίστης και Γνώσης, με αποκορύφωμα την έριδα μεταξύ του Βαρλαάμ Καλαβρού και του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά. Ο Βαρλαάμ μεγάλωσε στην Ορθόδοξη παράδοση. Ήταν ενθουσιώδης υποστηρικτής της αναβιώσεως της πλατωνικής και αριστοτελικής φιλοσοφίας. Ο Βαρλαάμ αντιτάχθηκε στο αγιορείτικο κίνημα του ησυχασμού. Γελοιοποίησε τους Ησυχαστές

¹¹ Ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός στους τρεις «Περὶ εικόνων» λόγους του απέκρουσε την κατηγορία ότι η λατρεία των εικόνων αποτελεί ανανέωση της εθνικής ειδωλολατρίας και ανέπτυξε μια ιδιότυπη εικονοσοφία, σύμφωνα με την οποία η εικόνα είναι σύμβολο και μέσο με τη νεοπλατωνική έννοια.

¹² Παπαρρηγόπουλος, Βιβλίον Γ', κεφ. Γ', υποκεφ. τελευταίο

και την ασκητική μέθοδό τους, χαρακτηρίζοντάς τους όχι μόνο «ομφαλοσκόπους» και «ομφαλοψύχους», αλλά και αιρετικούς. Το 1337 ήλθε στη Κωνσταντινούπολη, για να προκαλέσει συνοδική καταδίκη των Ησυχαστών, θεωρώντας την παράδοσή τους ξένη προς την Ορθοδοξία. Αυτό ήταν και το έναυσμα για την ανοικτή πια σύγκρουση.

Το πρόβλημα που τέθηκε με την παρέμβαση του Βαρλαάμ, ήταν αν η θεραπεία του νου (κάθαρση) γίνεται μέσω της ασκήσεως και της νοεράς ευχής (φωτισμού) ή μέσω της φιλοσοφίας (διανοητικού στοχασμού). Έτσι όμως ετέθη στην πράξη το πρόβλημα της σχέσεως της «θείας» προς την «ανθρώπινη» σοφία. Ο Παλαμάς διέκρινε δύο σοφίες: την «θεία» και την «έξω», σαφώς διακρινόμενες μεταξύ τους, διότι χρησιμοποιούν διαφορετικό καθεμιά χώρο (καρδιά-εγκέφαλος). Την «σοφία του αιώνος τούτου» (Α' Κορ.2,6) ο ησυχαστής αντικαθιστά στη θεολόγηση με τη σοφία του Θεού, πού προϋποθέτει την ενεργό παρουσία της ακτίστου ενεργείας του Θεού στην καρδιά του πιστού. Η Αποκάλυψη του Θεού δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο της διανοίας του ανθρώπου, διότι υπερβαίνει κάθε κατάληψη. Γι' αυτό η παιδεία και η φιλοσοφία δεν συνιστούν προϋπόθεση της θεογνωσίας.

Αντίθετα, στη δυτική θεολογική παράδοση την περίοδο εκείνη προτεραιότητα είχε το αυγουστίνειο *credo, ut intelligam*, όπως εκφραζόταν στα κείμενα του κορυφαίου θεολόγου Θωμά του Ακινάτη, ο οποίος συνέγραψε ένα φιλόδοξο θεολογικό σύστημα που παρέχει ίσες τιμές στην πίστη και τη γνώση. Κατά την άποψη αυτή προχωρεί κανείς με την πίστη, μέσω της φιλοσοφίας και της Γραφής, στη λογική σύλληψη της αποκαλύψεως. Η προτεραιότητα δίνεται στη διάνοια, όχι μόνο στη φυσική, αλλά και στην υπερφυσική γνώση. Για τους Ησυχαστές, η «έξω» σοφία ως προς την Θεογνωσία είναι μέγεθος αδιάφορο, και θεωρούν τη θέωση υπόθεση κοινή εγγραμμάτων και αγραμμάτων (π.χ. Άγιοι Βασίλειος Καισαρείας και Αντώνιος).

Ο Γρηγόριος ο Παλαμάς ανέλαβε την υπεράσπιση της ησυχαστικής παράδοσης και επισήμανε πως πρόκειται περί υποκατάστασης της πατερικής μεθόδου με φιλοσοφικούς-διαλεκτικούς συλλογισμούς, χρήση δηλαδή της διαλεκτικής (φιλοσοφικής) μεθόδου στη θεολόγηση. Ο διάλογος περιστράφηκε γύρω από την ησυχαστική ασκητική μέθοδο και τα αποτελέσματά της (θεοπτική εμπειρία). Τελικώς η Σύνοδος του έτους 1341 επικύρωσε τη διδασκαλία του Γρηγορίου του Παλαμά και των Ησυχαστών και καταδίκασε ως αιρετικό τον Βαρλαάμ. Αυτή είναι και η τελευταία Σύνοδος που θεωρείται Οικουμενική για την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία. Έκτοτε δεν έχει λάβει χώρα Οικουμενική σύνοδος, κι ας έχουν περάσει πάνω από έξι (6) αιώνες.

Η νοοτροπία που ενσάρκωνε ο Βαρλαάμ, θα κορυφωθεί στον Γίββωνα. Ο Άγγλος αυτός ιστορικός (1737-1794), που εξέφρασε με κλασικό τρόπο τη συνείδηση της Δύσεως για τη ρωμαϊκή Ανατολή, είδε τον ησυχασμό κατά τρόπο παρόμοιο με

εκείνον του Βαρλαάμ. Το εσωτερικό φως των Ησυχαστών ήταν γι' αυτόν «προϊόν μιας κακόγουστης ιδιοτροπίας· δημιουργία ενός κενού στομάχου και ενός κούφιου μυαλού». Ο ησυχασμός -δέχεται στη συνέχεια- είναι η κορύφωση «των θρησκευτικών ανοησιών των Γραικών».

Φαίνεται λοιπόν ότι η διαμάχη Βαρλαάμ-Παλαμά σηματοδοτεί όχι μόνον την εμβάθυνση στο διαχωρισμό Πίστης και Γνώσης, αλλά και τη σαφή προτίμηση της Πίστης που έρχεται εκ μυστικής αποκαλύψεως, έναντι της Γνώσης που αποκτάται με την φιλοσοφική μέθοδο.

16. Παρά την Οθωμανική κατάκτηση, συλλογικό ασυνείδητο των ελληνικών πληθυσμών θα διατηρήσει τα χαρακτηριστικά που διαμορφώθηκαν υπό τις προαναφερθείσες εξελίξεις.

Αντίθετα στη Δύση η Καθολική Εκκλησία προχώρησε σε επαναπροσδιορισμό της αξίας του Σώματος, απομακρυνόμενη από την εικόνα του Παντοκράτορα. Το 1508 - 1512 ο Μιχαήλ Άγγελος φιλοτεχνεί την περίφημη «Δημιουργία του Αδάμ» ενώ το 1605 ο Καραβάτζο φιλοτεχνεί το «Ιδέ ο Άνθρωπος».

Ίδε ο άνθρωπος, 1605, Γένοβα, Musei di Strada Nuova

The [Baptism of Christ](#) by [Pietro Perugino](#), circa 1498

17. Η Δυτική Θεολογία συνέχισε τις θεολογικές ζυμώσεις με την Μεταρρύθμιση (1517 – 1648), εξερευνώντας ποικίλες και ετερόκλητες θρησκευτικές διαδρομές. Ο Λούθηρος παρείχε την ευκαιρία στη Δύση να επαναπροσεγγίσει εκ θεμελίων το Χριστιανικό δόγμα. Συγκεκριμένα, με το δόγμα «Sola Fide», ο Λούθηρος έδωσε έμφαση στο ζήτημα της αξίας της θεωρίας για τον Χριστιανισμό. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, η πίστη στο Χριστό μόνον μπορεί να οδηγήσει σε συγχώρεση του Ανθρώπου και όχι οι καλές πράξεις. Τίθεται δηλαδή το ζήτημα εάν έχει αξία η θεωρία στη Χριστιανική Θεολογία, ή εάν αποκλειστική μονάδα μέτρησης της Χριστιανικής πίστης είναι η ηθική πράξη προς τον πλησίον.

Αλλά και με το δόγμα «Sola Scriptura» ο Λούθηρος έστρεψε το ενδιαφέρον του Δυτικού κόσμου στη Γραφή, η οποία έπρεπε να μελετηθεί μακριά από τις προκαταλήψεις της Καθολικής Εκκλησίας. Υπήρξε δηλαδή μια κίνηση επαναξιολόγησης των χριστιανικών πηγών.

18. Οι έντονες θρησκευτικές διαμάχες που διεξήχθησαν κατά τη διάρκεια της Μεταρρύθμισης κορυφώθηκαν στον αιματηρό Τριακονταετή Πόλεμο (1618 – 1648). Ο πόλεμος αυτός, από κοινού με την προβληματική σχέση της Εκκλησίας προς την Επιστημονική Επανάσταση, οδηγούν τη Δυτική σκέψη προς γνωστά Φιλελεύθερα μονοπάτια, με αφετηρία την απαίτηση για απaráβατο δικαίωμα στη θρησκευτική συνείδηση.

Κατά τους Διαφωτιστικούς χρόνους που ακολούθησαν άνθισε η αντι-θεολογική σκέψη, η οποία στράφηκε κατά της Θεολογίας και της Εκκλησίας στο σύνολό τους,

με όπλο την «νέα επιστήμη» που ενσάρκωνε η ιδιοφυΐα του Νεύτωνα. Ο David Hume, του Σκωτικού Διαφωτισμού θα γράψει τους «*Διαλόγους για τη Φυσική Θρησκεία*», ακόμη και σήμερα την γλαφυρότερη αντίκρουση των βασικών επιχειρημάτων για την ύπαρξη του Θεού. Στην Γαλλική Επανάσταση εγκαθιδρύεται η λατρεία του Λόγου ως επίσημη κρατική «θρησκεία». Ο Thomas Paine έγραψε στο έργο του «*Η εποχή του Λόγου*»: «*Η μελέτη της Θεολογίας, όπως γίνεται στις Χριστιανικές Εκκλησίες, είναι η μελέτη του Τίποτα. Είναι θεμελιωμένη στο Τίποτα. Δεν έχει έρεισμα σε αρχές. Προχωρά χωρίς αυθεντίες. Δεν έχει δεδομένα. Δεν μπορεί να αποδείξει τίποτα. Και δεν επιδέχεται συμπεράσματος. Δεν μπορεί καθετί να μελετηθεί ως επιστήμη και χωρίς να έχουμε στην κατοχή μας τις αρχές στις οποίες βασίζεται. Και αυτή είναι η περίπτωση με τη χριστιανική θεολογία. Είναι, επομένως, η μελέτη του Τίποτα.*»¹³

Έτσι, μεγάλο μέρος της Φιλελεύθερης σκέψης έχει εκκοσμικευμένο αντί-θεολογικό χαρακτήρα. Ακόμη και Φιλελεύθεροι που ήταν θεολόγοι, όπως ο John Locke, στην Δεύτερη Πραγματεία Περί Κυβερνήσεως προσέχει να υφίστανται επαρκή μη-θεολογικά επιχειρήματα ικανά να στηρίζουν τον Φιλελευθερισμό του.

19. Επιστρέφοντας στον Ελλαδικό Χώρο, παρατηρούμε ότι η ελληνική ταυτότητα του νέου Ελληνικού Κράτους δομείται, μεταξύ άλλων, πάνω σε δυο βασικούς πυλώνες:

α. τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό και

β. την Αρχαία Ελλάδα.

Για την νέα Ελλάδα Χριστιανισμός σημαίνει Ορθόδοξη Εκκλησία, η οποία δεν παρακολούθησε καθόλου τις θρησκευτικές ζυμώσεις της Δύσεως, αλλά αντίθετα, τηρούσε (και τηρεί) κυρίως αρνητική στάση απέναντι σ' αυτές. Ο σύνδεσμός της Ελλάδας με τη Δύση, ήτοι το Αρχαίο Ελληνικό Παρελθόν, ήταν ο δίαυλος από τον οποίο οι φιλελεύθερες ιδέες μπόρεσαν να εισέλθουν και να βρουν κάποια αποδοχή στον ελλαδικό χώρο, με αποτέλεσμα να διαφοροποιούμαστε εν τέλει από την τύχη των ισλαμικών κρατών.

Ωστόσο η θεολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας έχει, όπως είδαμε, στοιχεία που απομακρύνουν το ελληνικό συλλογικό ασυνείδητο από τις φιλελεύθερες προτεραιότητες. Και επειδή η Φιλελεύθερη σκέψη είναι κυρίως εκκοσμικευμένη, ήτοι θεωρεί ότι η επιστημονική αντίκρουση της θεολογίας επαρκεί για την εκθεμελίωσή της, στην Ελλάδα η Ορθόδοξη Εκκλησία είχε και έχει πλήρη δικαιοδοσία στο ελληνικό συλλογικό ασυνείδητο.

¹³ Thomas Paine, *The Age of Reason*, from "The Life and Major Writings of Thomas Paine", ed. Philip S. Foner, (New York, The Citadel Press, 1945) p. 601.

Βέβαια, και στη Δύση οι εθνικές ταυτότητες βασίζονται αφενός σε έναν κοσμικό Φιλελευθερισμό και αφετέρου σε μια δυτική θεολογία. Πιστεύω όμως ότι η διαφορά βαθμού αποδοχής των Φιλελεύθερων ιδεών στα δυτικά Κράτη σε σχέση με την Ελλάδα αντιστοιχεί στη διαφορά βαθμού έμφασης στο διαχωρισμό Πίστεως και Γνώσης που κάνει η κάθε χριστιανική θεολογία. Ειδικά η Ορθόδοξη θεολογία όπως ιδίως συμβολίζεται στη διαμάχη Βαρλαάμ – Παλαμά είναι ιδιαίτερα καχύποπτη απέναντι στην γνώση ως μέσο ένωσης με τον Θεό και εμμένει με οξύτητα στη διάκριση Πίστεως – Γνώσης.

Επομένως, ο Χριστιανισμός όπως διαμορφώθηκε από την Ορθόδοξη Εκκλησία και ο Φιλελευθερισμός βρίσκονται σε αντιθετική σχέση μεταξύ τους, σχέση η οποία εξηγεί, κατά την άποψή μου, την ελληνική «δυσανεξία» προς τον Φιλελευθερισμό.

Ο ελληνικός ψυχισμός είναι ιστορικά ποτισμένος ως εξής:

A. Ο οξύς διαχωρισμός Πίστεως και Γνώσης, δεν εξασφαλίζει στη Γνώση και τον Λόγο τη θέση που χρειάζονται για τη συνειδητοποίηση της αξίας των Φιλελεύθερων προτεραιοτήτων. Γι' αυτό ο ελληνικός ψυχισμός είναι ιστορικά ποτισμένος με καχυποψία απέναντι στη θεωρία. Τούτο οδηγεί σε αδιαφορία προς τη μελέτη και κατανόηση της Γραφής, σε αφαίρεση του συμβολικού νοήματος των τυπικών και σε διολίσθηση προς παγανιστικές αντιλήψεις για τη θρησκευτική εμπειρία που υποβαθμίζουν την αξία του Λόγου. Τούτο σημαίνει ότι ο ελληνικός ψυχισμός δεν είναι φιλικά προδιατεθειμένος προς αναλύσεις που βαίνουν πέρα από συναισθηματικά άμεσες αξιολογήσεις, ήτοι κυρίως προς την Οικονομική Επιστήμη, η οποία επί της αρχής βασίζεται στην ιδέα της ψύχραιμης αξιολόγησης μακροπρόθεσμων αποτελεσμάτων.

B. Ο ισχυρός ρόλος της Οργανωμένης Εκκλησίας στη σωτηρία της ψυχής έχει εξασθενήσει το πρωταρχικό Χριστιανικό μήνυμα και νεωτερισμό έναντι της Παλαιάς Διαθήκης, ότι **για τη σωτηρία της ψυχής είναι υπεύθυνο το άτομο, χωρίς να χρειάζεται τη μεσολάβηση εξωτερικής οργάνωσης**. Δεν υφίσταται, δηλαδή, ισχυρή παράδοση ατομικής ευθύνης.

Γ. Η απομάκρυνση από το αληθινό νόημα της Ενσαρκώσεως, ήτοι ότι ο Ιησούς είναι Θεός και Άνθρωπος εν ταυτώ, και η αντίληψη του Ιησού ως Παντοκράτορα και χωριστό από τον Άνθρωπο και την Κτίση έχουν ως αποτέλεσμα:

1. Ότι δεν έχει εμπεδωθεί επαρκώς η ιερότητα του ανθρώπου ως ατόμου. Ο ελληνικός ψυχισμός δεν έχει ερείσματα στην Ορθόδοξη θεολογία για να αντισταθεί ενστικτωδώς στις παγίδες κολλεκτιβιστικών σχημάτων.
2. Η αντίληψη του Θεού ως χωριστού από την Κτίση, ήτοι η αντίληψη της Παλαιάς Διαθήκης έχουν ως αποτέλεσμα την υποτίμηση των υλικών αγαθών και της Ύλης εν γένει, προς όφελος μιας εσφαλμένης έννοιας του Πνεύματος.

Τούτο και πάλι οδηγεί σε μια αδιαφορία προς τη σοβαρή μελέτη της οργάνωσης της παραγωγής και διανομής των υλικών αγαθών, **ήτοι αδιαφορία προς την Επιχειρηματικότητα και την Οικονομική Επιστήμη.**

20. Ένα από τα ενδιαφέροντα στοιχεία της ιστορίας αυτής είναι, επιπλέον, ότι το πρωταρχικό Χριστιανικό όραμα είναι πολύ πιο κοντά στις Φιλελεύθερες προτεραιότητες εν σχέση με την μετέπειτα εξέλιξή του στα χέρια της Οργανωμένης Εκκλησίας.

Η ενδιαφέρουσα προοπτική που διανοίγεται λοιπόν είναι η εξής: Η νέα ελληνική ταυτότητα μπορεί να επαναπροσδιορίσει τον Χριστιανικό της πυλώνα προς μια κατεύθυνση επαναξιολόγησης του πρωταρχικού Χριστιανικού οράματος. Έτσι, έχουμε την ευκαιρία ξεπεράσουμε τις ιδεοληπτικές αγκυλώσεις που μας κρατούν δεμένους σε ένα Χριστιανικό δόγμα το οποίο όχι μόνον μπορεί να αποδειχθεί θεολογικώς εσφαλμένο, αλλά καθιστά τον ελληνικό ψυχισμό εύπιστο προς εσφαλμένες πολιτικές και οικονομικές θεωρήσεις.

21. Αυτό, βεβαίως, δεν μπορούμε να το περιμένουμε εύκολα από την ίδια την Εκκλησία. Εμείς πρέπει να είμαστε αυτοί που θα προκαλέσουμε την Εκκλησία σε μια μάχη στο γήπεδό της. Πρέπει να ξεπεράσουμε την εμμονή στον αυστηρά εκκοσμικευμένο Φιλελευθερισμό. **Χρειαζόμαστε έναν Λούθηρο.** Ίσως ήρθε η ώρα να αφήσουμε τα εγχειρίδια οικονομικών και να πιάσουμε τη Βίβλο. Αυτή πιστεύω είναι η ευκαιρία της Ελλάδας να επανεισέλθει στο διεθνές γίνεσθαι με σύγχρονη πρόταση πολιτισμού και μάλιστα να προπορευθεί των δυτικών αντιλήψεων.

Στην προσπάθεια αυτή έχουμε έναν σημαντικό θησαυρό που δεν έχουμε συνειδητοποιήσει: το πρωταρχικό Χριστιανικό όραμα είναι όλο γραμμένο στα ελληνικά. Είναι δικό μας και μπορούμε να το διεκδικήσουμε όπως του αξίζει.